

znanosti, naprosto zbog njezina drugačijeg značenja, ocjena ekološke orijentacije na sveučilištu vjerojatno se ne bi razlikovala. Stoga možemo reći barem dvije stvari: potrebno je značajnije financijski poduprijeti relevantne socijalnoekološke projekte (programme) te sadržajno obogatiti interdisciplinarnu nastavu i poslijediplomske studije.

Ivan Cifrić

Christoph Görg (Hrsg)

GESELLSCHAFT IM ÜBERGANG

Perspektiven kritischer Soziologie

Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
Darmstadt 1994, 256 str.

Kontekst promjena industrijskog društva posljednjih je godina aktualizirao osobito dva termina u svezi sa značenjem i sadržajem kojih se otvorilo novo polje teorijskih diskusija i socijalno-političkih sučeljavanja. To su »modernizacija« i »tranzicija«. Kao što se modernizacijom pokušava objasniti društvena evolucija (industrijsko-kapitalističkog) modernog društva od predmodernog, modernog do postmodernog društva (stanja) i u osnovi pokazati povijesnu beznačajnost socijalnih konflikata i stalnu uzlaznu liniju društvenog razvoja, tako se i pojmom »tranzicija« nastoji pokazati evolucija određenog tipa društva – socijalizma – u kapitalizam.

Unatoč kontroverzama samog pojma »tranzicija«, problem prijelaza iz jednog društva u neko drugo društvo ili transformirano društvo (stanje), sam problem ne ostaje u okvirima tih društava, već postaje i jedno od najznačajnijih povijesnih događanja planetarnih razmjera. Značenje ovih promjena, ishode kojih neki vide u vrlo jednostavnoj formuli a drugi u rezerviranim tumačenjima, vjerojatno je jedna-

ko (ako ne i veće za globalno društvo) kao nekada nastanak građanskog društva. Međutim, ovaj problem nije neposredna teorijska ni praktična tema knjige **Društvo u prijelazu (Gesellschaft im Übergang)**. Problemi kojima se ova knjiga bavi odnose se na razvijena moderna društva, koja se još uvijek nalaze u nezavršenom procesu razvoja. Taj proces promjena pogađa i osnove socioloških spoznavanja.

Teorije razvoja 80-ih godina u središte promatranja stavljaju pitanja najrazvijenijih zemalja (za razliku od onih 60-ih godina, koje su bile usmjerene problemu razvoja »trećeg svijeta«) i njihove perspektive glede budućnosti. Opća je ocjena da se buduće promjene u tim zemljama moraju sve više »kontrolirati«, a osobito njihove socijalne i ekološke posljedice za razvijeno društvo. Nije više temeljni problem nerazvijenost nerazvijenih, već razvijenost razvijenih društava. To osobito dolazi do izražaja u teorijskim pojašnjenjima kompleksnosti i razvojne učinkovitosti koncepcije *sustainable development* kao i u praktičnim istraživanjima mogućnosti sustavnog praćenja *sustainable society*. Od koncepcije »održivosti« (WCED, 1987) do koncepcije njezinih indikatora (Spangenberg, 1995) prošlo je svega nekoliko godina, ne računajući i neke prethodne praktične nakane strateškog značenja (ISOE, 1993).

Problem »prijelaza« nije danas postao aktualan. O njemu od svoga postanka govori i sociologija, samo u različitim varijantama. Poznati su i otprije radovi¹ koji problematiziraju prijelaz (promjene), ali se oni razlikuju kako u dijagnozi stanja tako i po ocjeni tendencija. Dok neki upozora-

1 Na primjer, Karl Polany (1977), *The Great Transformation* ili, pod nazivom kao i ovaj zbornik, *W. Brede* objavljuje knjigu s prilogima M. Horkheimer *Gesellschaft im Übergang* (1972), u kojemu se govori o prijelazu iz liberalističke epohe kapitalističkog podružljavanja u epohu postgrađanskog društva.

vaju na opasnosti totalitarnog svijeta, do-
tle drugi smatraju da su tendencije frag-
mentiranja i heterogeniziranja svijeta
vrlo snažne i da otvaraju nova pitanja za
sociologiju. Naime, pođemo li od činje-
ničnog stanja uloge rada i njegova prizna-
vanja u modernom društvu, društvo tada
možemo promatrati kao »formalno« i »ne-
formalno« društvo. U neformalnom sek-
toru (npr. kućni rad, odgoj u obitelji, obli-
ci bračnog života, obiteljske i prijateljske
veze, susjedska samopomoć itd.) danas se
odvijaju gotovo najznačajniji procesi
društvenog života, s tendencijom plurali-
ziranja socijalnih odnosa. Ta sfera je u
društvu formalno nepriznata. U tom smi-
slu se i pred sociologiju postavlja pitanje
što zapravo znači pojam »društvo« i kako
se sociologija može prema novim promje-
nama (prijelazu) odnositi? Dosad se so-
ciologija u svojoj tradiciji uglavnom po-
zitivno odnosila prema promjenama –
napretku. Međutim, danas se sve više, pro-
mjenama društva, ističe i potreba promje-
na u sociologiji. Ona bi tendencije dru-
štvenog »napretka« skeptički prosuđivala,
a prema društvu i samoj sebi kritički se
odnosila. Za samu sociologiju to pretpo-
stavlja racionalno samosvjesno kritičko
pojašnjavanje pojmovne strukture socio-
logije, a s druge strane selektivan pristup
u odabiru istraživačkih problema. Naime,
samo onih koji imaju relevantno značenje
za procese transformacije društva.

Jedna od pretpostavki ovakvog stava o
ulozi sociologije jest i činjenica da socio-
logija može, kao uostalom i druge dru-
štvene znanosti, razmjerno dobro dijagno-
stirati stanje u modernom društvu. Tako
sa sigurnošću možemo konstatirati da se
promjene događaju, ali smo potpuno ne-
sigurni kuda one vode i što one imaju
značiti?² »Društvo u prijelazu« ima zna-
čenje procesa koji još uvijek nije završen
(a o kojemu postoje različita stajališta) i
koji dodiruje sociologijska saznanja (8).

Zbornik radova *Gesellschaft im Über-
gang* problematizira pitanja sadržajne
preobrazbe i njezine odgovarajuće anali-

ze, a time i problem sociologije i njezina
mjesto u tendencijskim promjenama i pro-
mijenjenoj stvarnosti. Mogli bismo reći da
je središnji problem (u različitim prilozima)
nastojanje za novim razumijevanjem
pojma »društvo«. Na njegovo shvaćanje
ne utječu samo teorijske razlike već i di-
namičke promjene modernog društva na
različitim razinama i s različitim tendenci-
jama.

Danas su očite tri dimenzije promjena. S
jedne strane to su globalne promjene na
međunarodnoj razini u strukturama mo-
dernog društva, s druge strane to su pro-
cesi »dezintegracije« i »integracije« un-
tar modernih društava, a treće je promje-
na odnosa na relaciji društvo – priroda.
Ovim dimenzijama gotovo da odgovara i
konceptcija knjige sastavljene od triju di-
jelova.

U prvom dijelu, *Refleksija i oblikovanje*
(21–106), autori pišu o sociologijskim poj-
movima i kriterijima društvene teorije, u
drugom, *Identitet i socijalne strukture*
(109–176), obrađuju pitanja socijalne stru-
kture društva i individualiziranja, dok je
treći dio, *Priroda i društvo* (179–254) po-
svećen problemu odnosa između prirode
i društva. Osvrnut ćemo se samo na neke
priloge u ovom zborniku.

Prvi dio sadrži priloge četiriju autora (Ul-
rich Beck, Axel Honneth, Helmut Brentel
i Wolfgang Bonss). Ulrich Beck (»O za-
starjelosti socijalnoznanstvenih pojmo-
va«) upozorava na započete diskusije u
Engleskoj i Njemačkoj o »refleksivnom
moderniziranju« (A. Giddens, S. Lash, W.
Zapf, U. Becker) i pojašnjava bitne razlike
između »jednostavnog« i »refleksivnog«
moderniziranja. Refleksivno modernizi-
ranje znači promjenu onog industrijskog

- 2 Na primjer, znači li propast tradicionalnih zajed-
nica čvrstu tendenciju koja, istina, izaziva raz-
ličite nelagode, ali je stvarno i normativno gubi-
tak alternativa; što znači da propadanje različitih
kolektiviteta (realsocijalizma, predmodernog
društva) uzima nacionalnu paradigmu kao jedi-
nu perspektivnu?

društva koje se u smjeru »normalnog«, osamostaljenog moderniziranja neplanirano odvija i, pri nepromijenjenom političkom i privrednom poretku, smjera: radikaliziranju moderne, dokidanju premissa i obrisa industrijskog društva te otvara putove »druge« moderne ili »protumoderne« (23).

Sociologija u svojem razvoju pokazuje kontroverznost: raspoložbe pravim bogatstvom pojmova i teorija što su ih stvorili klasici sociologije i njihovi nasljednici. Općenito se mogu raspoznati dva »konkurirajuća« smjera: (a) na jednoj su strani teorije jednostavne, klasične industrijske modernizacije s dvjema »školama«: funkcionalističkom (s različitim varijacijama) i marksističkom (također s varijacijama), a na drugoj strani se grupiraju teorije postmoderne u osnovi kojih se zamjenjuje moderno s industrijskim društvom, ali s negativnim zaključcima. Budući da u njima moderna i industrijsko društvo nisu razriješeni, čim se povijesno pokažu neprilike za teorijski model, prelazi se od moderne u post-modernu, a ne u neku »drugu« modernu.

I sama sociologija je zapravo sociologija industrijske moderne. Naime, Beck naziva industrijsko društvo polumodernim društvom u kojemu se modernizacija može tumačiti na smjeru i kategorijama industrijskog društva ili kao ostvarivanje moderne protiv industrijske polovičnosti i ograničenosti, kao ukidanje industrijskog društva radikaliziranjem moderne. Ova dvoznačnost markira i razlike između jednostavne i refleksivne sociologije moderniziranja i modernizacijske teorije.

U traženju objašnjenja onoga »nakon« (post) Beck uzima društveno individualiziranje i ekološke opasnosti kao središnje polje istraživanja, tj. kao sliku u sebi transformiranog društva. Na kraju članka Beck ocrtava horizont dviju epoha i teorija – jednostavne i refleksivne modernizacije, u šest točaka. Pojmovi kojima je sociologija dosada razumijevala svoj predmet postali su zastarjeli, pa je nužna

nova metodologija uređenih sučeljenosti između društvene teorije, društvene empirije i društvenog iskustva.

Drugi dio sadrži priloge također četiriju autora (Hans Joas, Hans-Peter Müller, Brigitte Aulenbacher i Reiner Schmalz-Bruns). Müller u svojem prilogu (»Oproštaj od klasnog društva?«) polazi od dviju tradicija problematiziranja socijalnih nejednakosti (Marxa i Webera). U jednoj sociološkoj tradiciji naslijeđe klasnog društva razrješava se putem reformi, a u drugoj putem socijalne revolucije koja je polučila (uz visoku cijenu) opstanak »realnog eksperimenta« tri četvrtine stoljeća. Tisućljetna kultura nejednakosti privedena je kraju Rousseauovim »otkrićem« prirodnih jednakosti, kanonima Francuske revolucije (sloboda, jednakost, bratstvo) i programom u Komunističkom manifestu. S druge strane, od renesanse i prosvjetiteljstva, prvotnog kršćanstva i protestantske reformacije trebalo je iskusiti da svi ljudi imaju jednaka prava, odgovarajuće zbrinjavanje i tretman. »Klasno društvo« postalo je sinonim za neslobodu i nejednakost.

Od tih vremena do danas stanje se promijenilo i nastupilo je vrijeme »oproštaja« od klasnog društva. Istraživanje ovog fenomena, po mišljenju autora, ima dvije razine: razinu društvenog razvitka i razinu njegove sociološke refleksije. Iz prijašnje »nejednakosti u siromaštvu« nastale su »nejednakosti u bogatstvu« (122), pa ne treba očekivati nestanak strukturiranih nejednakosti. Naprotiv, može se navesti niz starih i novijih suprotnosti na kojima se mogu izgrađivati socijalne nejednakosti u budućnosti. Postoje neke pretpostavke na kojima položaj klasa može brzo isplivati na površinu. To su npr. asimetričnosti moći između kapitala i rada (90% ovisnih o kapitalu a 10% samostalnih); ovisnost o »radnom društvu« (konkurencija između zanimanja, dohotka i obrazovanja); odnosi između rada i ne-rada u budućnosti će dobivati na značenju; etnička diferenciranja i nejednakosti u mul-

tikulturnim društvima; međunarodne nejednakosti između Istoka i Zapada.

U trećem dijelu zbornika (Michael Scharping i Christoph Görg, Elvira Scheich, Fritz Reusswig i Werner Sohn) autori problematiziraju odnose između društva i prirode. Ekološki problemi su sa zakašnjenjem postali sociologijska tematika. U uskim stručnim raspravama zastupana je teza o kraju suprotstavljanja između prirode i društva.

Scharping i Görg (»Priroda u sociologiji«) tematiziraju pitanje prirode u sociologiji, pokazujući različite »fah«-redukcionizme u tumačenju odnosa priroda – društvo. Autori se pitaju može li se uopće govoriti o »krizi« i što ona znači za sociologiju? Osvrćući se na odnos znanosti i ekoloških problema, autori pokazuju promjene – od disciplinarnog odnosa do interdisciplinarnih istraživanja. Propitujući modele racionalno i normativno orijentiranog djelovanja te kreativno djelovanje, zalažu se da umjesto funkcionalnog diferenciranja predmet društvene refleksije postane i samo diferenciranje. Ekološka kriza se izražava kroz poimanje specifične dimenzije socijalnog djelovanja. Zahvaljujući njegovom kreativnom aspektu, ne postoje povodi da se refleksija kategorijalnih osnova sociologije kreće u pravcu orijentacije na vidljive objektivne granice u prirodi, niti postoji povod za oproštaj od simboličkih dimenzija djelovanja.

Danas je mnogima potpuno jasno da se u ekološkim pitanjima ne radi samo o krizi shvaćenoj kao kriza neposrednog fizičkog preživljavanja, nego i o krizi središnjeg misaonog obrasca ovladavanja prirodom (Becker/Wehling, 1992). Istraživanja odnosa između društva i prirode (čovjeka i okoliša) nemaju samo materijalnu predmetnost (aspekte) već i kulturna simboliziranja (aspekte). Naime, u društvu je naš odnos prema prirodi ne samo materijalno već socijalno i simbolički reguliran.

Gesellschaft im Übergang preporučljiva je knjiga, ne samo za one koji se bave problemima promjena modernog društva nego i za one koji i dalje ostaju na pozicijama tradicionalne disciplinarnog podjele predmeta i obrane svog uskog faha.

Previše je ograničenja kojih se moramo osloboditi da bismo u znanosti prihvatili rezultate svoje discipline i kao predmet istraživanja. Svakodnevica nas prisiljava da mislimo kako se promjene oko nas autonomno događaju, neovisno o našem mišljenju. Međutim, kao što te promjene nisu izvan pripremljenih misaonih struktura, tako i te misaone strukture ne mogu ne biti predmetom znanstvenog mišljenja. Ova nam knjiga daje poticaje i za to.

Literatura:

1. Becker, E. / Wehling, P. (1993). *Risiko Wissenschaft*. Frankfurt: Campus.
2. ISOE. (1993). *Sustainable Netherlands*. Frankfurt.
3. Spangenberg, J. H. /coor./ (1995). *Towards Sustainable Europe*. Wuppertal: Wuppertal Institute. Div. For Material Flow and Structural Change.
4. WCED, (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.

Ivan Cifrić

Albert Adriaanse

ENVIRONMENTAL POLICY PERFORMANCE INDICATORS A Study on the Development of Indicators for Environmental Policy in the Netherlands

Milieu Adviesbureau Infoplan B. V.,
Delft, 1993, 175 str.

Rio de Janeiro 1992. godine te Svjetska konferencija o razvoju i okolišu iza nas su. I pitanja i odgovori, vidjelo se, kao da zaostaju za glavnim tokovima stvarnosti i